

Plaček, Miroslav

Hrady na hranici při pohledu z hranice

Archaeologia historica. 2004, vol. 29, iss. [1], pp. 331-341

ISBN 80-7275-049-6

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140582>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Hrady na hranici při pohledu z hranice

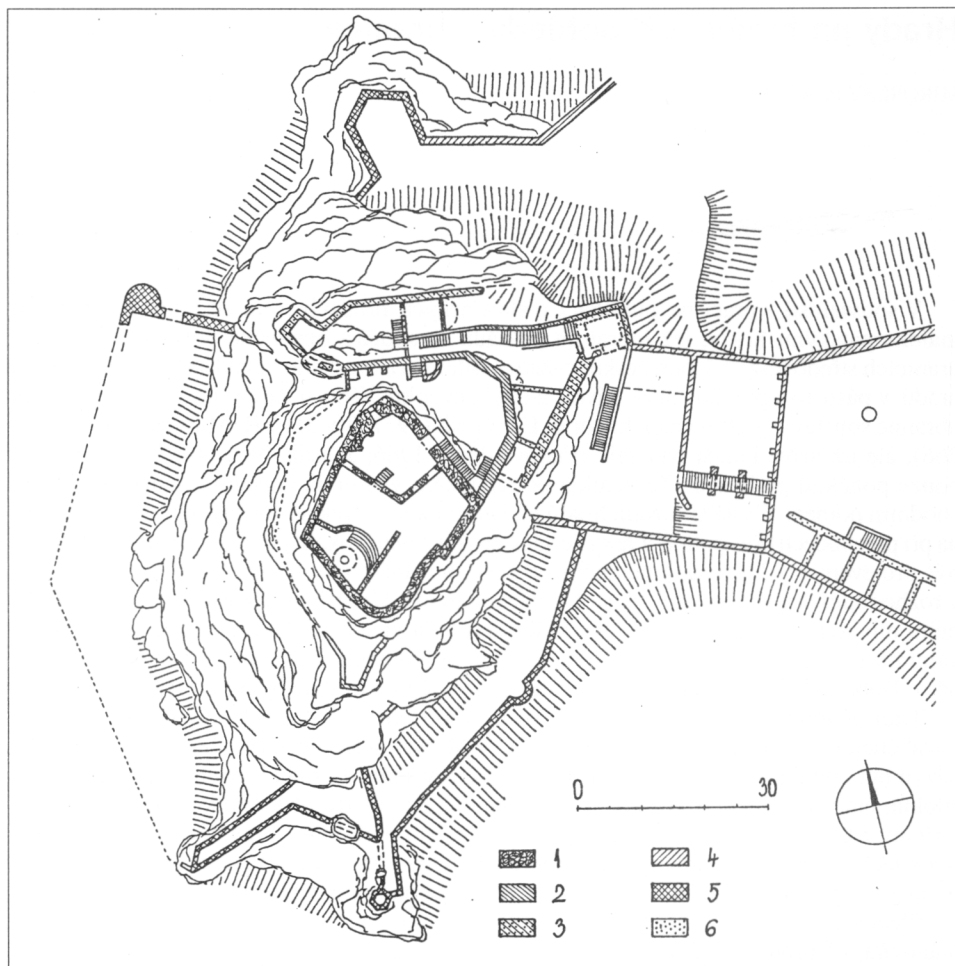
MIROSLAV PLAČEK

V souvislosti s prací na publikaci o slovenských hradech jsem se podrobněji obíral malokarpatskými hrady, jež literatura pokládá za součást opevněné pohraniční linie na hranicích středověkých Uher, českého státu a dílem i rakouského vévodství. Ze soustředění hradů v pásu rozepjatém mezi Sávou a ohybem toku Váhu u Žiliny na existenci takové obranné soustavy soudili nejen historici E. Fügedi (1977, 30–31) a R. Marsina (1986, 265–266), ale už dříve i další badatelé (Fialová–Fiala 1966; Janšák 1966, 49–50). Fügedi se pouze poněkud podivoval, že vznikla po tatarském vpádu na západním a nikoliv na východním pomezí. Časté situování hradů na komunikačně frekventovaných místech, zejména při přechodech přes pohoří a řeky, je však pro opevněné lokality charakteristické a nemusí být projevem příslušnosti k nějakému determinovanému systému. Zvláště, když právě v rozhodující druhé polovině 13. stol. centrální moc v Uhrách ustupovala regionálním zájmům oligarchů a organizace obrany království byla víceméně živelná a přízpůsobená lokálnímu přírodnímu prostředí, struktuře osídlení a poměrně čerstvým vlastnickým vztahům. Doba úplné panovnické svrchovanosti nad děním ve státě byla již pryč.

Titul příspěvku má širší význam. V roce 1970 jsem v časopisecky Věda a život publikoval článek Středověká „Maginotova linie“ v Malých Karpatech (Plaček 1970). Již podle názvu byl populárně koncipovaný a ačkoliv jsem většinu z hradů povrchovými průzkumy zdokumentoval, z hlediska datace jsem se, tehdy jako mladý, přiklonil k obdivovaným autoritám. Skoro po pětaticeti letech pohlížím z jisté přelomové hranice života na článek o hradech na hranici se shovívavým nadhledem. Dovolím si proto stručně korigovat některé omyly a poopravit zjednodušení, která vznikla z neúplné znalosti.

Především soustava vrcholně středověkých pohraničních opevnění nebyla ani zdaleka plánovitá, už proto, že některé z hradů sice založil panovník, ale ostatní už šlechta, jejíž zemské povědomí a spolehlivost prověřovaly války 13. stol. Určité objekty sice jednoznačně k ochraně a kontrole komunikací, celnic a hraničních přechodů sloužily, avšak v čase se funkce měnila. Většina však měla od počátku funkce smíšené, ale soustředěním takových objektů položených na vhodných místech nevelkého území vzniká dojem složitého a záměrně vytvořeného systému, do něhož už lehce vklouzne hrad s naprosto převažující správní, sídelní a případně jinou funkcí.

O obraně tzv. Uherské (Devínské) brány (a sedla Kamzíka) Devínem a Bratislavským hradem nemůže být pochyb (Hlavicová–Keller–Plachá 1986, 151; Sedlák 1986), ale hradíštní tradici bez hiátu podržel jen Bratislavský hrad. Jeho situování je tudíž skutečně koncepcním produktem éry centrálního rozhodování. Podobnou roli u severnějšího a obtížnějšího přechodu pohoří hrál předchůdce hradu Biely Kameň – hradisko nad Neštichem u Sv. Juru (srov. Kraskovská 1963). Život ve 12. století je doložen i na hradisku nad Pernekem při vstupu ze Záhoří na přechod přes Babu (Slivka 1985). Časová příslušnost ostrožné fortifikace Hrádek u Prieval poblíž vstupu do Biksádského průsmyku se teprve musí zkoumat (halštat?), jiné dřevohlinité opevnění nad Pustou Vsí v přechodu severní partie Malých Karpat mohlo fungovat ještě za Arpádovců (Novák 1981). Hradisko nad Harmónií u Modry bylo rovněž využíváno v raném středověku (Eisner 1947, 130), ale roli v obraně hranic v podstatě nehrálo. Důležité bylo raně středověké zeměpanské opevnění v Šaštíně, které na křižovatce cest v rovině Záhoří jistě fungovalo do konce 13. století (CDH

Obr. 1. Devín - hrubý náčrt stavebního vývoje hradu (s využitím podkladů V. Plaché). 1 - horní hrad ze 13. stol. (vč. novodobých dozdívek), 2 - vstupní příhrádek horního hradu (do r. 1300?), 3 - okolo r. 1400, 4 - 15. stol., 5 - 16. stol., 6 - 17. stol. Bíle je položeno zdivo moderní.

7/2, 196) a snad nějaká starší fortifikace neznámé podoby byla centrem hraničního podkomitátu ve Stupavě. Ten se připomíná ještě roku 1280, hrad jen v roce 1271 a v roce 1314 statek patřil k Devínu (Varsik 1984, 93; AÚO VIII, 336; RDS I, č. 1225).

Právě vrcholně středověká podoba Devína nad soutokem Dunaje a Moravy patří ke kamenným hradům s počáteční převažující strážní funkcí a pochází ze závěru období královské absolutní moci. Doložen je sice až v roce 1271 (Fügedi 1977, 123), ale jeho založení Bělou IV. nedlouho po mongolském vpádu je velmi reálné. Výsledky výzkumu architektury jeho jádra, kterou vážně narušily přípravy pro pomník uherského milénia, nejsou bohužel ani po patnácti letech dostupné. Podle předběžných sdělení I. Staníka je ovšem nutno rozloučit se s představou nepravidelně šestiboké mohutné obytné věže. V obytný monoblok se původní bezvěžová dispozice časem přeměnila a oklamala tak badatele, kteří se hradem zabývali. Proměna na centrum panství vedla k rozšiřování hradu a ke stavbě dalších obytných budov.

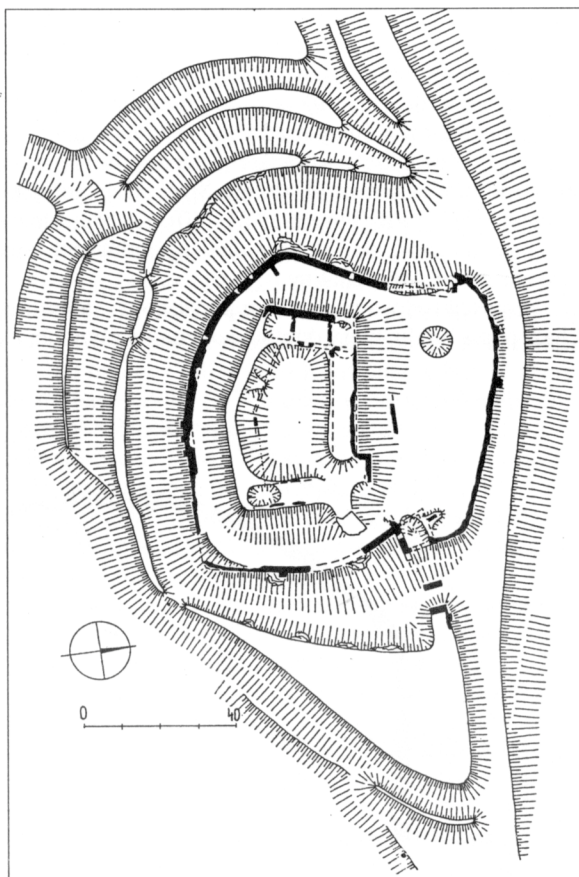
Samotná kontinuita Bratislavského hradu svědčí pro důležitost z hlediska centrálních funkcí (srov. Sedlák 1987). Odrazila se ve stavbě kamenných sakrálních staveb a palácových

budov už v 9.–12. století a kamennou přestavbou jádra těsně po tatarském vpádu (srov. Štefanovičová 1975). Kontrolu a ochranu blízké hranice a komunikací však hrad nepochybně zajišťoval také, o čemž mj. svědčí i funkce mytnice, kterou měla i téměř současná Vodní věž pod hradní skálou (Fiala–Plachá–Vallašek 1967).

V roce 1271 se připomíná hrad ve Sv. Juru (Biely Kameň). Ne sice v diplomatickém materiálu, ale spolu s Pezinkem a Bibersburgem (Červený Kameň) v pokračování klosterneuburské kroniky a letopisu Jindřicha Heimburského (MGH SS XI, 743; FRB III, 314). Před jeho založením svatojurským pánům zřejmě sloužilo hradisko, které k tomu upravili (kamenná věž brány a nějaká stavení). Systém valů a příkopů nového hradu je vyříznut do zužujícího se jazyka. Hrad je soustředný – hradba dolního hradu obíhala jádro a jen na severu se nacházelo přibližně obdélné boční nádvoří se stopami budov. Horní hrad (55×35 m) měl celoobvodovou zástavbu, po níž zůstaly jen vyvýšeniny. Podle popisu hradu z roku 1412 severní křídlo tvořil palác s kaplí, ale obytné bylo i jižní křídlo (Sedlák 1969, 448–450). Zmíněna je také velká (obytná) věž, ale bez výkopů nelze ověřit, zda stála osamotě, nebo v jižním stavení. Patrně ona je zobrazena na Mayerově dřevorezu korunovace Maxmiliána II. z roku 1563, kde vyčnívá z obrysu hradního kopce. Úzlabinou mezi hradem a hradiskem vedla cesta přes pohoří do Stupavy.

Nepochybně strážní úlohu na této cestě měl tzv. Dračí hrádok na druhé straně Karpat (Slivka–Plaček 1986). Zabezpečil ji tak patrně král ve druhé polovině 13. století. Na dlouhém jazyku nad ohybem údolí Stupavského potoka, za příčným příkopem vyrostla hranolová věž 10×10 m s cisternou. V dřevěné ohradě stálo ještě menší kamenné stavení. V písemných pramenech se hrad neuvádí, ale zřejmě on je též vyobrazen na výše zmíněném dřevorezu.

Zřejmě fungoval i po vzniku sousedního hradu Pajštún, který E. Fügedi (1977, 113) datuje do poloviny 14. století. V roce 1314 se uvádí feudum Pelystan (RDS I, č. 1225), jindy další varianta německé formy jména Paylstein, roku 1349 possessio Perostyan, 1390 hrad Prostyan (Varsik 1984, 96), což znamená maďarsky Borostyán – břechfan. Možné je i odvození od pojmu Borostyánkő – jantar, z čehož by se dala odvodit funkce kontroly větve tzv. jantarové stezky. Navíc úplně nelze vyloučit ani ztotožnění hradu Stupavy s Pajštúnem a problematika si každopádně zasluhuje samostatnou studii. Architektura hradu řešení nenapomůže, protože v renesanci prošla totální proměnou. V roce 1366 byl Pajštún králov-

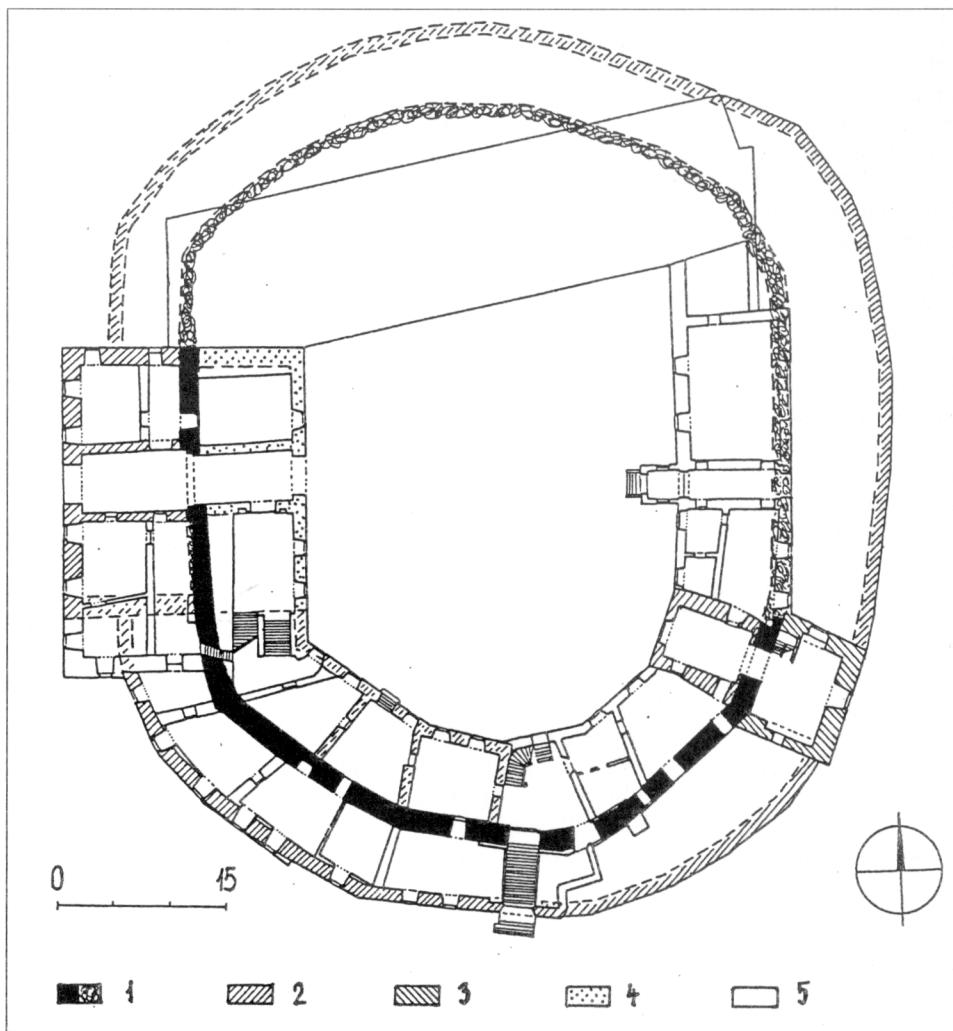

Obr. 2. Sv. Jur – terénní náčrt hradu Biely Kameň.

ským hradem, na němž roku 1385 byl purkrabím Ladislavův syn Jakub a o pět let později ho na dlouhou dobu získali hrabata ze Sv. Juru a Pezinku.

Týmž rodem byl postaven nížinný hrad v Pezinku. Podle listiny z roku 1256 hrad ještě chyběl, ale v roce 1271 už dobylo vojsko Přemysla Ot. II opevněné místo Pezínok. Téměř jistě už existoval nížinný hrad v místě zámku, neboť lokalita Starý zámok nad místní částí Cajla byla dřevohlinitým hrádkem, který podle archeologického výzkumu Z. Farkaše (2002) existoval především ve 14. století. Snad ji lze ztotožnit s hradem Hedérvárem, doloženým v letech 1314–1361 (Fügedi 1977, 140). Ke kontrole cesty na Pernek měl lepší předpoklad než hrad u osady, ale ještě vhodnější polohu měl lomem narušený komplex opevnění na severní straně údolí Blatiny.

Pezinská rodová větev se na počátku 15. století majetkově rozdělila a z roku 1425 pochází popis hradu, který doplňuje poznatky plynoucí z dnešní podoby zámku. Do vnitřního

Obr. 3. Pezínok – pokus o analýzu přízemí zámku v Pezinku. 1 – zdlivo obvodové hradby a doplnění průběhu, 2 – zdlivo z doby před r. 1425 (přerušované možné zařazení), 3 – pozdně gotická věž, 4 – hypotetický přesah branské věže nebo obvodové zástavby, 5 – blíže neurčeno.

hradu se vcházelo mohutnou věží s bránou a obytnými prostory a budovy stály při okružní hradbě na severu a jihu. Krom toho zde byla kaple a studna. Jádro obtácel příkop a prstenec hospodářského předhradí s dřevohlinitou ohradou a dalším příkopem. Tomu odpovídá ještě nejstarší situační plán z roku 1785 (Šášky 1977, 36). Zámek má dodnes tvar hradu se zalamanou plášťovou zdí (osy 65 a 54 m), narušený novodobým severním stavením. Z obrysu skutečně vystupuje hmota mocné průjezdní věže (stavení) a zřetelné jsou dvě soustředné zdi – hlavní hradba silná do 2 m a mladší a subtilnější parkánová zeď.

Smíšenou úlohu měl i hrad Červený Kameň, ale protože stál při těžko schůdném přechodu pohorí, funkce centra panství byla důležitější a brzy zcela převážila. Ačkoliv v listinách se objevuje až roku 1296 (CDH VI/2, 45), kronikáři se zasloužili o zmínky z let 1271 a 1273, kdy byl dvakrát obsazen Přemyslem Ot. II. (MGH SS XI, 743–745; FRB III, 314). Ve druhém případě byl už zřejmě nazván Bibersburg (originál Tyburtzpurch nerozluštěl V. Novotný 1937, 268). Také založen před rokem 1240 připsal Konstancii Uherské skoro o půldruhé století později kronikář Pulkava (1987, 357) a označil ho jako Rotenstein. Ani v tomto případě nám nemůže pomoci výpověď architektury, neboť hrad vystřídala renesanční novostavba (k ní mj. Menclová–Štech 1954), což značně omezilo i možnosti archeologie. Proto se materiál ze 14. a 15. století nalézá jen v zásypech (Holčík 1981). I tak poznatky z výkopů a interpretace účtů renesanční přestavby hradu J. Žudelem (1974) lze soudit na pravidelnou dispozici a existenci tří věží. Hlavní věž byla patrně donžonem, zbývající stály v nárožích, což navozuje podobu redukovaného kastelu.

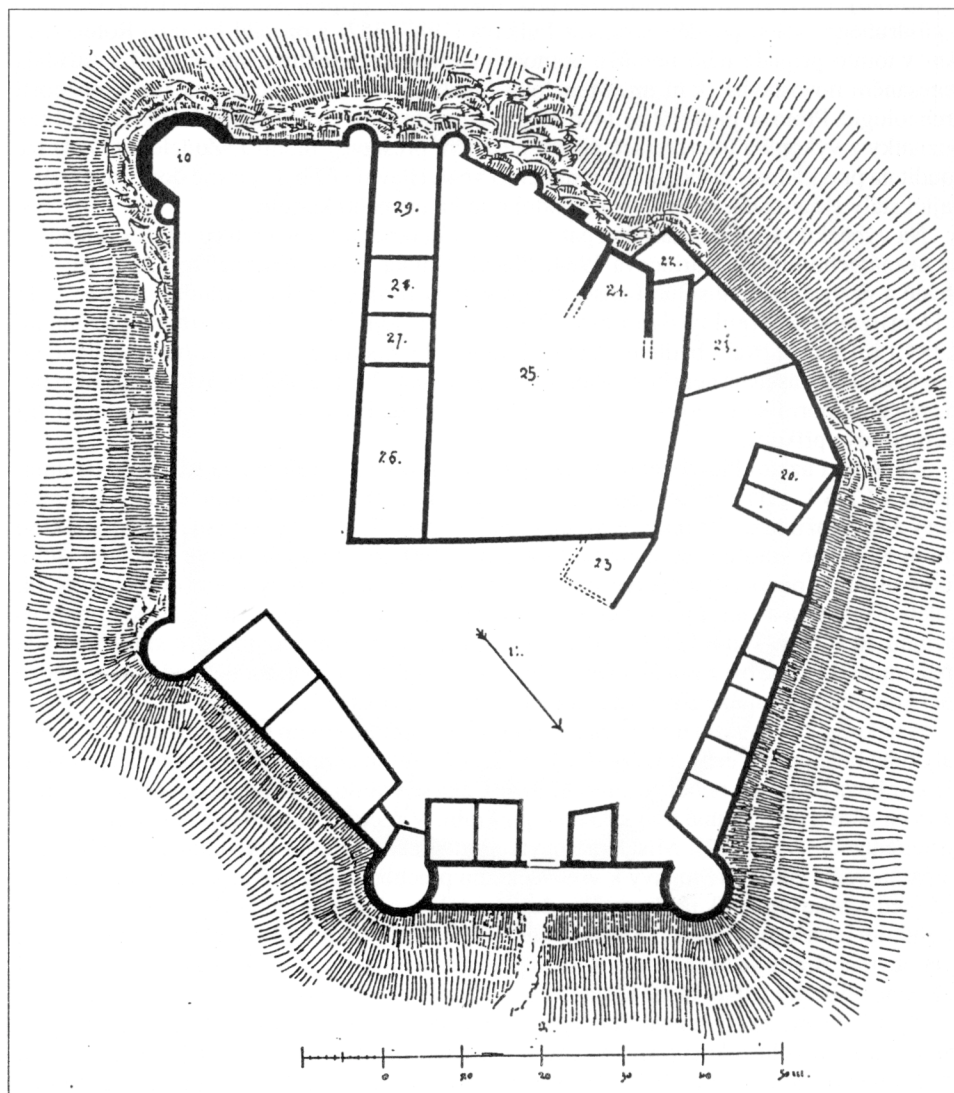
Na výběžku západní strany Karpat v úrovni Červeného Kameně jsou zbytky donedávna neznámého hradu (Kurincová 1984; Plaček–Slivka 1986). Nachází se v katastru Kuchyně a vyznačuje se absolutní absencí zpráv. Póly oválné plochy hradního jádra (osy 45 a 17 m) zaujmají reliktu dvou hranolových věží, jejichž vnitřní rozměry (u západní 4,3×4,1 m) umožňovaly bydlení. Z obvodové hradby pocházejí bloky zděva rozvalené po svazích a další zástavba není bez výkopů rozpoznatelná. Plošinu obíhaly dva okruhy opevnění, přičemž horní se na východě rozšiřuje v malé předhradí, před nímž přístupovou šíjí přetínají dva příkopy.

Za hranicí území Plaveckého Štvrtku již roku 1206 existovalo místo Kuchyňa (Cuhnamezei – CDS I, 111) a po mongolském vpádu je od krále Bély IV. obdržel jistý Depreht, který zde založil hrad Detrekö (Plavecký hrad – AÚO X, 18–19). Asi kolem roku 1300 se území Kuchyně vrátilo svätajurským hrabatům, kteří zřejmě k její správě vystavěli sídlo. Podle utváření půdorysu s dvojevěžovým jádrem, lze uvažovat o výstavbě do poloviny 14. století. Keramika a zlomky zlomky kachlů vypovídají, že hrad „utajené“ žil ještě před polovinou 16. století. Tomu koresponduje i předsunuté opevnění na vrcholku stoupající šíje před hradem. I když byl z hradu dobrý výhled, kvůli době založení, osobě fundátora a poloze vůči komunikacím nelze o prioritě strážní funkce uvažovat.

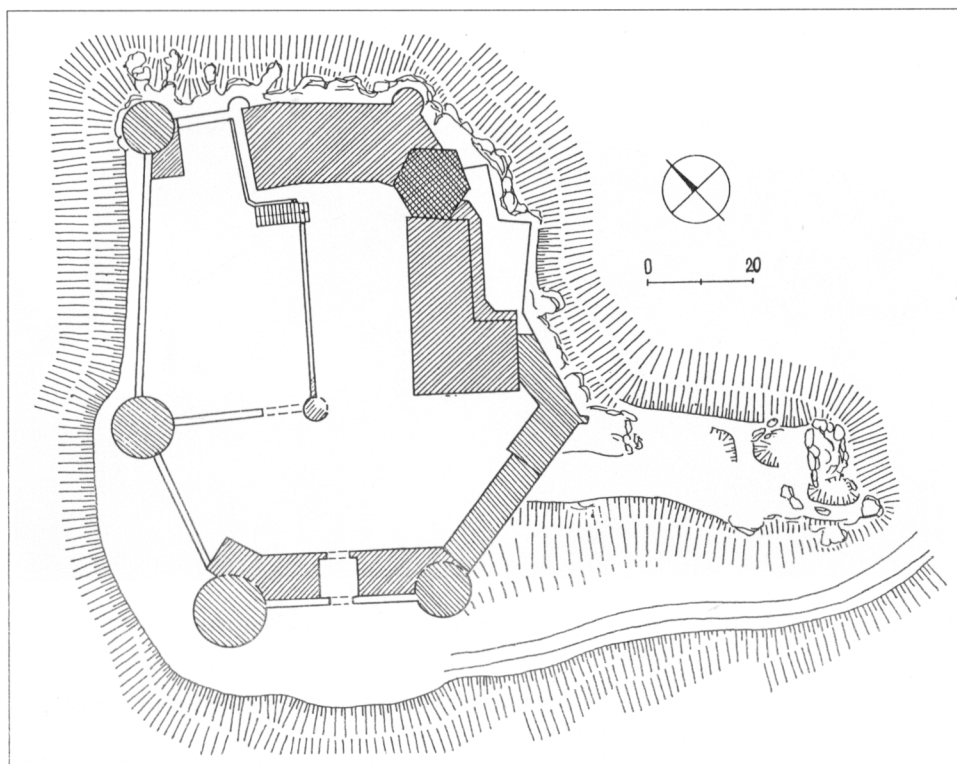
Poněkud jinak je tomu u nedalekého Plaveckého hradu, kolem něhož v roce 1273 probíhaly tuhé boje mezi Čechy a Uhry (CDH V/2, 155). Výše zmíněný Depreht ho snad vystavěl z králova pověření, neboť po smrti Matúše Čáka se vrátilo do královských rukou a v roce 1366 na něm a na Pajštúně byli královští purkrabí. V roce 1394 hrad získal Ondřej ze Ctibořic (Fügedi 1977, 122). Místo má navíc strategickou polohu s vynikajícím výhledem a úpatím vedla cesta od Stupavy k vrboveckému přechodu Bílých Karpat. Nejstarší dispozice představuje obdélník jádra, za jeho čelem, stála mocná hranolová věž (10×10 m). Díky rozměrům interiéru přízemí (5×5 m), v němž ještě okolo roku 1960 byly vidět zbytky krbu, byla obytná. Brány se nacházela v soutce pod věží a na nejvyšším skalisku asi stála druhá věž nebo věžovitý palác. Další zástavba a předhradí přísluší pozdější stavební činnosti.

Přiblížili jsme se tak k nejdůležitějšímu přechodu Malých Karpat – Biksádkému průsmyku, jímž procházela tzv. Česká cesta, nejkratší spojnice center českého a uherského středověkého státu (Janšák 1961, 83–86). K jeho ostraze sloužily tři hrady, avšak zřejmě různého stáří. Nejstarším se jeví Korlátka (Korlát, Korlátkö, něm. Konradstein – Janšák 1966; Menclová 1973, 408; Plaček 1989). Traduje se jeho zmínka z roku 1289 (Súpis 1967,

248), ale tu se nezdařilo ověřit. První listinná relace pochází z roku 1324 (AO II, 116) v souvislosti s dluhem Matúše Čáka Ulvingovi z Harcendorfu a musí se vztahovat k době o něco starší. Protože roku 1336 je na hradě královský purkrabí, lze soudit i na zeměpanské založení a strážní funkci. Díky vyvýšení polohy na okraji náhorní plošiny je totiž z hradu výborný výhled do Borské nížiny a současně mohl kontrolovat trasu České cesty těsně před vstupem do průsmyku. Užití válcové věže zřejmě inspirovaly bergfrity moravských staveb a založení lze očekávat nejpozději na přelomu 13. a 14. století. Jádrem hradu využilo vyšší část rozlehlého Ve směru ohrožení stál na vícebokém podstavci bergfrit o průměru 10,5 m. Zbytky omítky na vnitřním líci zdiva svědčí o využití dutiny ($d = 4,5$ m). Nejméně dvojprostorový paláce navazoval na substrukci věže, ale několik řad nevelkých okenních otvorů ve zdech západního koutu nádvoří, ukazují na existenci další obytné budovy. Brána se nacházela severu.

Obr. 4. Smolence – půdorys zříceniny na konci 19. stol. podle J. Könyökiho.

Obr. 5. Smolenice – dnešní situace zámku. Šikmo jsou šrafovány objekty s využitím zdiva hradu, kosmo nové objekty, mřížkován hlavní věž.

O něco mladší se jeví Ostrý Kameň na skalnatém stupni hřebene klesajícího od vrcholu nejvyššího malokarpatského kopce Zárub. Stál uvnitř průsmyku blízko stezky a je z něho skvělý výhled. Proto se jméno Ostriěz používané v 16. století jeví jako velmi výstižné (Varšik 1984, 114). Písemné zprávy o hradu přitom chybí až do roku 1394, kdy jej od krále Zikmunda obdržel Ctibor ze Ctibořic, ovšem jistě byl založen ještě před vyměněním Anjouovců v roce 1382 (Fügedi 1977, 130). Zpráva uvedená k roku 1363 (Roháč 1988, 47) je velmi slibná, ovšem bude třeba ji analyzovat. Německá a maďarská varianta jména (Scharfenstein, Eleskö) odpovídá slovenskému pojmenování. S ohledem na význam hradu pro kontrolu průsmyku se někdy spekuluje na raný vznik (Pisoň 1973, 95). Jistou nadějí je ale jediná nepřiliš jasná zmínka k roku 1273, obsažená v pokračování klosterneuburské kroniky, podle níž Přemysl Ot. II. opanoval hrad Schafburg (MGH SS, XI, 744). Příbuznost Scha(r)fburgu a Scharfensteinu nemusí být náhodná. Palácová dispozice jádra s přisazenou věží a zaoblená nároží, hlavně u asi o něco mladšího předhradí, však ukazují spíše na založení ve 14. století. Bez pomoci archeologů asi založení hradu nelze upřesnit.

Při vyústění průsmyku do Trnavské pahorkatiny stojí nad stejnojmenným městečkem romantická kulisa hradu Smolenice. Jeho podoba je dílem Josefa Pállfyho a architekta J. Hubera z počátku 20. století, ale dostavoval se ještě v padesátých letech. Stavba vyrostla na troskách zpusťlého hradu, který na počátku 19. století vyhořel (Pisoň 1973, 294–295). Totální proměna smazala dispozici původního jádra. Náčrt půdorysu z přelomu 19. a 20. století od J. Könyökiho (Váliné Pogány 2000) však dokládá, že jádro už tehdy bylo, krom jisté pravidelnosti a tří rozevírajících se zdí věže(?), málo čitelné. Palác zřejmě stál na jihovýchodě a bránu lze očekávat při severním nároží, ovšem veduta z 18. století ukazuje, že

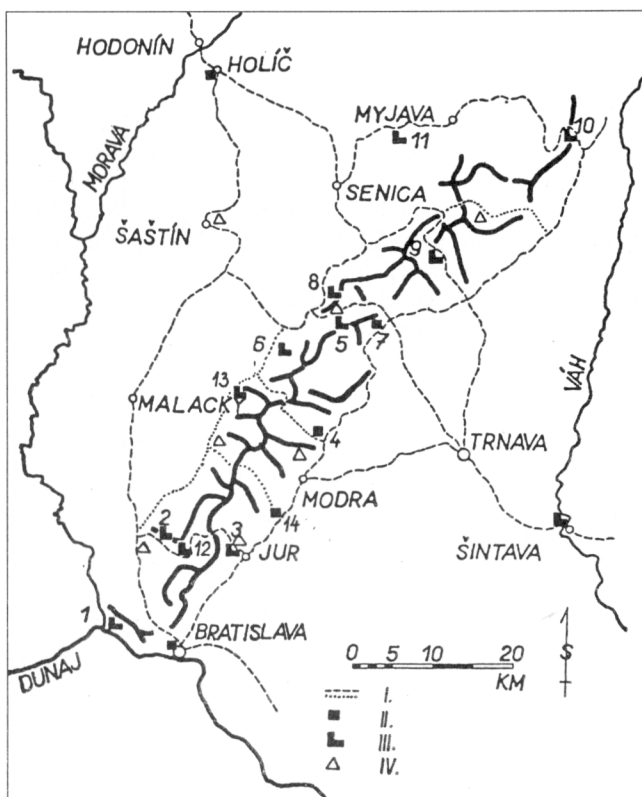
Obr. 6. Dobrá Voda od jihozápadu. Obraz z roku 1797 ve sbírkách hradu Červený Kameň (archív M. Bóny).

zastavěna byla většina obvodu. Všechny obrazové zdroje pak nasvědčují využití pásu go-ticko-renesančního vnějšího opevnění.

Polohou jistě i smolenickýhrad příslušel do pásma linie hradů na hranici proti Moravě. Je však velmi pozdní, neboť ještě v letech 1388 a 1401 patřila ves ke hradu Korlátka a Dobré Vodě (Wenzel 1874, 48–49; Markov 1969, 75) a proto lze pochybovat o jeho existenci. První přímá zmínka pochází z roku 1457 (Chaloupecký 1937, 89), ale možná už stál roku 1438, kdy Smolenice byly samostatnou državou – possessiem svätajurských a pezinských hrabat (Wenzel 1874, 211). Vznikl snad z iniciativy Zikmundových straníků Ctiborů ze Ctibořic (spíš syna než otce) pod vlivem husitského ohrožení, čemuž by mohla nasvědčovat snaha po pravidelné formě. Na půdorysu J. Könyökiho chybí uměle upravovaný výběžek hradní výšiny nad příjezdní cestu, jehož využití vysunutým opevněním by oddalova-lo pozice útočníků od hradu.

Za pravděpodobného předpokladu E. Fügediho (1977, 146), že hrad Dobrou Vodu před rokem 1316 (RDS II, č. 84) založili příslušníci rodu Aba, patřil by do linie podmíněčně, v závislosti na momentálním vztahu k panovníkovi. Poloha uvnitř výrazné kotliny nad stejnojmennou vesnicí se zdánlivě nejeví ideální, ale úzkým údolím pod hradem vedla podruž-ná stezka přes pohoří. Po smrti Matúše Čáka byl královským hradem a pak plnil strážní roli spolehlivě. I když nejvíc je narušeno dvojvěžové jádro hradu, zřícenina se dochovala nato-lik, že umožňuje základní analýzu vývoje. Věže jsou ale vůči sobě mírně pootočeny a mezilehlý palác je pozitivně svázán se západní, ale věž východní může být starší. Útvar se proto mohl zformovat postupně a připomíná tak pozdně románské srostlice s obytnými věžemi. Vznik ještě ve 13. století je tedy možný. Do poloviny 14. století protáhl vrchol hradního kopce obekhnala zeď, a to včetně dlouhého skalnatého nosu na východě ukončené-ho polygonem (kaple?). Úplného rozsahu hrad dosáhl až v 16. století(Plaček 1984, 68–69).

Posledním malokarpatským hradem jsou Čachtice. Stála na strmém vrchu nad cestou z Nového Mesta n. Váh. do Senice a připomínají se v roce 1276, kdy je uhájili bratři Pan-krác a Petr z rodu Hunt-Poznanovců proti Čechům. Také zde se předpokládá šlechtické založení otcem zmíněných bratří Kazimírem. Po vymanění hradu z moci Matúše Čáka byl do roku 1392 královský a poté patřil k dominiu pánů ze Ctibořic (Fügedi 1977, 116). Prvot-

Obr. 7. Situační mapa fortifikací v Malých Karpatech. Vysvětlivky: I. cesty, II. kamenné hrady, III. zříceniny hradů, IV. fortifikace 11. a 12. století. Lokality: 1 – Devín, 2 – Pajštún, 3 – Biely Kameň, 4 – Červený Kameň, 5 – Ostrý Kameň, 6 – Plavecký hrad, 7 – Smolenice, 8 – Korlátka, 9 – Dobrá Voda, 10 – Čachtice, 11 – Branč, 12 – Dračí hrádek, 13 – Kuchyňa, 14 – Pezínok.

ní nepravidelně oválná dispozice měla v čele s neobvyklou pětibokou věž s břitem obráceným ve směru ohrožení, palác skryla celoobvodová zástavba jádra na severovýchodě. Velké nádvoří přihradil zřejmě Ctibor ze Ctibořic, který se zasloužil o rozšíření mnoha dalších západoslovenských hradů (Menclová 1973, 412, 421).

Co se týká formování pozoruhodné struktury v čase, tak v důležitém 13. století, kdy byla dovršena transformace Uherska na stát vrcholného středověku, nebyly založeny zdaleka všechny hrady. Patrně hlouběji ve 14. století vznikl Ostrý Kameň, hrad nad Kuchyňou, asi až na počátku 15. věku Smolenice a ani problém datování Pajštúnu není zdaleka uzavřen. Navíc hrady ve Sv. Juru, Pezinku, Dobré Vodě, Čachticích, u Kuchyně a Plavecký hrad měly především funkci center šlechtických území a v systému obrany představovaly prvky s proměnlivým významem a značným stupněm volnosti. Královského založení byly Devín, Bratislava, Ostrý Kameň, Dračí hrádek, k Moravě vysunutá Holíč a snad Pajštún a Korlátka. Červený Kameň, i za předpokladu fundace královnou Konstancií, byl hradem soukromým.

Kupodivu až odbojný Matuš Čák měl mimovolnou zásluhu na přechodu několika dalších hradů pod svrchovanost krále (Plavecký hrad, Dobrá Voda, Čachtice, Červený Kameň). Po doplnění Ostrým Kameněm a Pajštúnem dosáhla linie největších kvalit za Ludvíka Velkého po polovině 14. století. Z hlediska doby poměrného klidu to mělo jistý ironický podtext, ale příčinou nebylo ohrožení, nýbrž naopak ekonomický rozkvět a opětovný vzrůst panovnické moci. Vznik systému tedy nebyl jen živelný, ale i vícevrstevný a pouze částečně

nahradil starší strukturu, kterou známe méně, ale byla co do zřízení a organizace nepochybně centralizovanější. Středověké hrady tedy nahradily některé starší prvky předchozí centrálně organizované struktury, ale postupně a strážní funkce už většinou nepřevažovala. Přeměna mj. souvisí s transformací Uher na stát vrcholného středověku.

Nejen ze zkušenosti s předloženou problematikou je na místě připomenout potřebu pečlivé práce a zdravého skepticismu. Jen ty uchrání badatele (schopné zpytování odborného svědomí) od rozpaků při pohledu do zpětného zrcátka. Může se stát, že nadšení, zejména ve spojení s ambicemi, vyvolá formulaci zásadních postulátů a zbytečně striktní systematiky i bez časové rezervy na jejich prověření. Když se pak navíc „neomylné“ postoje udržují za pomoci zamlčování či účelovou deformací nevyhovujících faktů, pak badateli hrozí, že místo další práce bude ztrácet čas v kruhové obraně.

Literatura

- EISNER, 1947: Slovensko v dobe kultúry doby hradištnej. In: Slovenské dejiny I, Bratislava.
- FARKAŠ, Z., 2002: Archeologický výskum Starého zámku pri Pezinku. AVANS v roku 2001, s. 47–48. Nitra.
- FIALA, A.–PLACHÁ, V.–VALLAŠEK, A., 1967: Bratislavská Vodná veža. In: Bratislava 3, s. 41–58.
- FIALOVÁ, H.–FIALA, A., 1966: Hrady na Slovensku. Bratislava.
- FÜGEDI, E., 1977: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Budapest.
- FÜGEDI, E., 1986: Castle and society in medieval Hungary (1000–1437). Budapest.
- HLAVICOVÁ, J.–KELLER, I.–PLACHÁ, V., 1987: Devín v 10.–13. storočí. In: Najstaršie dejiny Bratislavy, s. 147–155. Bratislava.
- HOLČÍK, Š., 1981: Hrad Červený Kameň NKP. Archaeologia historica 6, s. 429–432.
- CHALOUPECKÝ, V., 1937: Středověké listy ze Slovenska. Bratislava–Praha.
- JANŠÁK, Š., 1961: Česká cesta – nejstarší spoj Slovenska s českými krajmi. Vlastivedný časopis 10, s. 83–87.
- JANŠÁK, Š., 1966: Brány do dávnoveku. Bratislava.
- KRASKOVSKÁ, L., 1963: Veľkomoravské hradisko v Jure pri Bratislave. Sborník Slovenského národného múzea, História 3, s. 67–102.
- KURINCOVÁ, E., 1984: Neznámy hrad v Karpatoch. Krásy Slovenska 61, č. 8, s. 14–15.
- MARSINA, R., 1986: Na prahu vrcholného feudalizmu. In: Dejiny Slovenska I (do roku 1526), s. 223–304. Bratislava.
- MARKOV, J., 1969: Zlomky urbáre a účtů dobrovodského panství z XV. stoloť. In: Studie o rukopisech, 69–79. Praha.
- MENCLOVÁ, D., 1973: Príspevok k typológii hradov, zámkov a kaštieľov na Slovensku. In: PISOŇ, Š.: Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku, s. 399–446. Martin.
- MENCLOVÁ, D.–ŠTECH, V. V., 1954: Červený Kameň. Bratislava.
- NOVÁK, P., 1981: Výskum hradiště v Prašníkú. AVANS v roku 1980, s. 198–200. Nitra.
- NOVOTNÝ, V., 1937: České dějiny I/4. Praha.
- PISOŇ, Š., 1973: Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku. Martin.
- PLAČEK, M., 1970: Středověká „Maginotova linie“ v Malých Karpatech. Věda a život 15, s. 478–484.
- PLAČEK, M., 1984: K typologii hradů na moravsko-slovenském pomezí. In: Slovácko 25/1983, s. 63–89. Uh. Hradiště.
- PLAČEK, M., 1989: Strážce České cesty. Malovaný kraj 25, č. 1, s. 63–89.
- PLAČEK, M.–SLIVKA, M., 1986: K objevu neznámého hradu na Záhorí. Malovaný kraj 22, č. 4, s. 7.
- PULKAVA, 1987: Přibfka z Radenína, řečeného Pulkava kronika česká. In: Kroniky doby Karla IV., s. 272–438. Praha.
- ROHÁČ, J., 1988: Stredoveká Trnava. In: Dejiny Trnavy, 34–72. Bratislava.
- SEDLÁK, V., 1968: In: Monumentorum tutela 4, s. 445–454.
- SEDLÁK, V., 1987: Centrálné postavenie Bratislavského hradu do konca 13. storočia. In: Najstaršie dejiny Bratislavy, s. 157–167. Bratislava.
- SLIVKA, M., 1985: Hradisko nad Pernekom. Vlastivedný časopis 34.
- SLIVKA, M.–PLAČEK, M., 1986: Dračí hradok pri Borinke a jeho funkcia. Pamiatky Príroda 15, s. 94–99.
- Šúpis 1967: Šúpis pamiatok na Slovensku 1, A–J. Bratislava.
- ŠÁŠKY, L., 1977: Stavebný vývoj hradu v Pezinku. Vlastivedný časopis 26, s. 32–37.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, T., 1975: Bratislavský hrad v 9.–12. storočí. Bratislava.
- VÁLINÉ POGÁNY, J., 2000: Az őrbésgé nagyományozása. Könyöki József műemlékfeltérési 1969–1890. Budapest.

VARSÍK, B., 1984: Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku. Bratislava.

WENZEL, G., 1874: Stibor vajda. Budapest.

ŽUDEL, J., 1974: K otázke polohy, štruktúry a zániku stredovekého hradu Červený Kameň. Zborník Slovenského národného múzea 68, História 14, s. 195–201.

Zkratky tištěných pramenů

- AO – Anjou-kori okmánytár (ed. I. a G. Nagy)
AÚO – Árpádkori új okmánytár (ed. G. Wenzel)
CDH – Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis (ed. G. Fejér)
CDS – Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae (ed. R. Marsina)
FRB – Fontes rerum bohemicarum (ed. J. Emler)
MGH SS – Monumenta Germaniae historica
RDS – Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae (ed. V. Sedlák)

Zusammenfassung

Die Burgen auf der Grenze bei der Ansicht von der Grenze

Die bisherige Literatur bezeichnet die Burgen in den Kleinkarpaten als eine befestigte Linie an der Grenze des mittelalterlichen Ungarns gegen den tschechischen Staat und teilweise auch gegen das österreichische Herzogtum. Das Situierten der Burgen oft auf den wichtigen Kommunikationsorten, besonders beim Übergang der Gebirge ist für die befestigten Lokalitäten charakteristisch und muß nicht als Bestandteil eines Systems sein. Eine ausführlichere Erforschung zeigt nämlich, daß die Existenz einer Verteidigungslinie nicht als absichtliche Äußerung eines planmäßigen Schutzes der Grenze zu beurteilen ist, destoweniger als einmaliges Produkt eines kurzen zeitlichen Intervalls. Es zeigt sich als unbegründlich die Existenz einer Befestigung in der erwähnten Linie in die Arpadenzeit zu datieren. Deshalb hat man auch vorausgesetzt, daß dieser System in der Zeit der Hegemonie Matuš Čáks im 1. Viertel des 14. Jhs. funktioniert hat.

Die Situation sieht aber anders aus. Einige Burgen wurden zwar vom Herrscher gegründet, aber die übrigen haben die Adligen gebaut. Besonders die Kriegereignisse des 13. Jhs. haben die Verlässlichkeit und das Landesbewußtsein des Adels überprüft. Die Funktion des Systems und seine Struktur hat sich erst im 14. Jh. nach der Gründung der Burgen Ostrý Kameň, Pajštún, am Burg bei Kuchyně und nach der Übergabe einiger Privatburgen in die königliche Hände (Plavecký Burg, Dobrá Voda, Čachtice, Červený Kameň) gezeigt. Die Burg in Smolenice entstand sogar erst infolge der hussitischen Kriege. Die Entstehung des Verteidigungssystems war also elementar und mehrschichtig und hat die frühere Struktur aus dem 11.–12. Jh. ersetzt. Außer der befestigten Zoll- und Kontrollpunkten am Grenzübergang (Holič?) und an den Kommunikationskreuzungen (Šaštún) wurden besonders die Übergänge der Gebirge zwischen Stupava und Sv. Jur (Burgwall auf Neštich) zwischen Pernek und Pezinok (Pernek und Formation unter Baba) und im Biksadský-Paß (Hausberg bei Prieval?) bewacht. Der Bergsattel Kamzík und Uherská brána (ungarisches Tor) standen unter der Kontrolle der Burg in Bratislava. Die mittelalterlichen Burgen haben die älteren Elemente ersetzt, aber die Wachfunktion hat meistens nicht überwogen. Diese Änderung hängt mit der Transformation Ungarn in einen hoch- und spätmittelalterlichen Staat zusammen.

Abbildungen:

1. Devín. Eine Skizze der Bauentwicklung der Burg (aufgrund der Unterlagen von V. Plachá). 1 – obere Burg des 13. Jhs., 2 – Eintritt in die obere Burg (bis 1300?), 3 – Situation um 1400, 4 – das 15. Jh., 5 – das 16. Jh., 6 – das 17. Jh. Die moderne Mauerung ist weiß.
2. Sv. Jur. Terrainskizze der Burg Biely Kameň.
3. Pezinok. Versuch um eine Analyse des Erdgeschosses des Schlosses in Pezinok. 1 – das Mauerwerk der Umfassungsmauer und ihre Ergänzung, 2 – Das Mauerwerk aus der Zeit vor 1425, 3 – spätgotischer Turm, 4 – hypothetischer Überhang des Torturmes oder der Umfassungsverbauung, 5 – näher unbestimmt.
4. Smolenice. Grundriß der Burgruine am Ende des 19. Jhs. Nach J. Könyöki.
5. Smolenice. Die Situation des heutigen Schlosses. Objekte auf dem Mauerwerk der alten Burg sind schräg, neue Objekte rhombisch und der Hauptturm kreuzartig schraffiert.
6. Dobrá Voda von SW. Abbildung vom Jahr 1787 in den Sammlungen der Burg Červený Kameň.
7. Situationskarte der Fortifikationen in Kleinkarpaten. Legende: I – Wege, II – Steinburgen, III – Burgruinen, IV – Fortifikationen des 11.–12. Jhs. Lokalitäten: 1 – Devín, 2 – Pajštún, 3 – Biely Kameň, 4 – Červený Kameň, 5 – Ostrý Kameň, 6 – Plavecký Burg, 7 – Smolenice, 8 – Korlátka, 9 – Dobrá Voda, 10 – Čachtice, 11 – Branč, 12 – Dračf Hausberg, 13 – Kuchyňa, 14 – Pezinok.

